

Tefsirde Bir İlke Olarak Tevakkuf -Ebû Mansûr Mâturîdî Örneği-

Tawaqquf as a Principle in Tafsir -The Sampling of Abu Mansur Maturidi-

● Erkan ÇAKIR^a

^aİzmit Mehmet Akif Ersoy Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, İzmit, TÜRKİYE

Received: 19.03.2018

Received in revised form: 03.05.2018

Accepted: 21.05.2018

Available online: 21.11.2018

Correspondence:

Erkan ÇAKIR

İzmit Mehmet Akif Ersoy Kız Anadolu

İmam Hatip Lisesi, İzmit,

TÜRKİYE/TURKEY

erkancakir53@gmail.com

ÖZ Tevakkuf, daha çok hadis ilminde rivâyetler arası çelişkilerin giderilmesinde son çare olarak kullanılan bir yöntem olarak tanımlanmıştır. Oysa bu kavramın gerek ilmî bir yöntem gerekse bir tavır olarak daha geniş bir yelpazesi vardır. Tevakkuf kimi zaman kınanan bir tavır kimi zaman da uyulması gereken bir tutum olarak görülmüştür. Tevakkuf, tefsir ilminde kavramsal kullanıma ve uygulamalı bir yöntem ilkesine ulaşmamıştır. Kimi müfessirler onu yöntemlerinin önemli bir ilkesi olarak görürken kimi müfessirler eserlerinde ona hiç yer vermemişlerdir. Müfessir Ebû Mansûr Mâturîdî tevakkufa önem atfetmiştir. O, tevakkufu ilahî hitabın gayesi ve te'vîlin sınırları açısından, pek çok durumda en doğru ilke olarak nitelemiştir. Bu çalışmada Ebû Mansûr Mâturîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseri çerçevesinde tevakkuf üzerine odaklanılmış, zaman zaman diğer müfessirlerin görüşlerine de başvurulmuştur. Dolayısıyla tevakkuf, tefsir ilmi çerçevesinde ele alınmış, tevakkuf kavramının tanımı, kapsamı, önemi, işletilişi hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tevakkuf; Mâturîdî; anlam; te'vîl; tefsir

ABSTRACT The concept of tawaqquf has been defined as a method used as the final attempt to settle the conflicts among narrations mostly in the science of Hadith. However, this concept has a wide range of variations including both a scientific method and an attitude. Sometimes, Tawaqquf has been regarded as a condemned attitude while sometimes accepted as a method which must be adapted. In the science of tafsir, tawaqquf isn't perceived as a concept that is usable and applicable method principle. Some interpreters haven't given it any attention in their works whereas some interpreters have seen it as an important principle of their methods. Interpreter Abu Mansur Maturidi attributed a great significance to tawaqquf. He defined the notion of tawaqquf as the truest method in many cases in terms of the aim of divine salutation and within the limit of Tawil. In this study, tawaqquf is analyzed within the frame of the work named 'Ta'wilat al Qur'an' by Abu Mansur Maturidi; references to the views of other interpretators are also included in the article. Therefore, the tawaqquf is analyzed in the scope of the science of tafsir; definition of the concept of tawaqquf, its content, importance and usage are evaluated and interpreted in this study.

Keywords: Tawaqquf; Maturidi; meaning; tawil; tafsir

Kur'ân'ın ilk mübeyyini Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. O'nun yaşamı Kur'ân'ın fiilî bir tefsiri olup sözlü olarak açıkladığı âyetler az sayıdadır. Sahâbe döneminden itibaren yorumlanan âyet sayısı artmış ve bütüne ulaşmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in sınırlı sayıda âyetle ilgili açıklamalarına ek olarak tefsir materyali arayışı kimi uydurma ve zayıf rivâyetler yanında İsrâiliyat'ın tefsire girişine yol açmıştır. Diğer yandan mezhep kaygıları öncelenerek ve akıl-nakil ilişkisi gözetilmeden yapılan -özellikle

duyu ötesi alandaki- yorumlar başka problemlere neden olmuştur. Bu durum insanları zaman zaman âyetlerin ana mesajından uzaklaştırmış, gereksiz tartışmalara sürüklemiş hatta Kur'ân etrafında bazı şüphelere kapı aralamıştır. Buna karşın delilsiz yorum yapmama ve yapılan yorumu kesin anlam olarak görmeme anlamında tevakkuf yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışmada şu konular ele alınacaktır:

-Tevakkuf ve onunla ilgili diğer kavramların lügat anlamları ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'daki kullanımlarından hareketle Mâtürîdî özelinde tevakkuf tanımlanacak,

-Tevakkufun geçerli olduğu alan belirlenecek,

-Tevakkufun işletilmesiyle ilgili ilkeler tespit edilecek,

-Tevakkufun tefsir sahasındaki önemi değerlendirilecek ve genel bir sonuca varılacaktır.

Bu çalışmalar Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri çerçevesinde yapılacak zaman zaman diğer müfessirlerin görüşlerine de başvurulacaktır.

1. TEVAKKUFUN TANIMI

Tevakkuf kelimesinin kökü olan vakafe/وَقَفَ, durmak anlamında olup cülûs/جُلُوس kelimesinin zıddıdır.¹ “Bir konuda beklemek” anlamını da taşır.² Bu kelime (على) harf-i ceriyle kullanıldığında (ona günahını bildirdi/ذَنَّبَهُ عَلَى وَقَفَهُ) cümlesinde olduğu gibi “bildirmek/fark ettirmek” anlamına gelir.³ Bu kökten vakkâf/وَقَّاف kelimesi “teenni ile hareket eden, savaştan gerisin geri dönen” anlamına gelmektedir.⁴ İf'al babından اَوَّقَفَ formu (Onlarla konuştum, sonra sustum/عَنْهُمْ تَوَّقَفْتُ) örneğinde görüldüğü gibi “suzmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda imsak/إِمْسَاك ile aynı anlamdadır.⁵ el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), tefa'ul babından tevakkuf/تَوَقَّفَ kelimesinin, televvum/تَلَوُّم ile eşanlamlı olarak “bir konuda düşünmek, beklemek” anlamında olduğunu söyler.⁶ el-Ensârî (ö. 926/1520) de kelimeyi tanımlarken “Vakf, delillerin teâruzundan dolayı iki veya daha çok görüşten birini tercihten tevakkuf etmektir” diyerek tevakkufun mevcut görüşler arasında bir tercihte bulunmaktan kaçınmak olduğunu belirtmiştir.⁷

Tevakkuf kelimesi, kapsamı, işletilişi ve metot değeri hakkında bir kapalılık olsa da bir kavram olarak, şer'î ilimlerin her birinde kullanılmıştır. Örneğin, Ebû Hanife (ö. 150/767) Allah'ın sıfatlarının ezeli oluşunda vakf edenin kâfir olacağını vurgulamıştır.⁸ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise halku'l-Kur'ân konusunda tevakkuf edenleri bid'at ehli olarak nitelemiştir.⁹ Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (ö. 324/935-36) de halku'l-Kur'ân konusunda tevakkuf edenleri eleştirmiştir.¹⁰ Usûl âlimleri, mücmel lafzın anlamını belirlemede, eşit derecedeki muâriz nassların arasında tercih sebebi bulunamamasında, umum lafızların tahsisi, istisnası gibi durumlarda ve hakkında nass olmayan konularda tevakkufu bir seçenek olarak dile getirmiştir.¹¹ Hadis âlimleri de tevakkufu, muâriz hadisler arasında cem', nesh ve tercih metotlarının ge-

¹ İbn Manzûr, Muhammed (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, 3. Baskı, Beyrut 1994, c. 9, s. 359.

² el-Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (ö. 395/1004), *Mekâyisü'l-Lüğa*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, 1979, c. 6, s. 135.

³ er-Râzî, Zeynuddin Ebû Abdullah Muhammed (ö. 666/1268'den sonra), *Muhtârü's-Sihâh*, (thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, 5. Baskı, Beyrut 1999, c. 1, s. 344.

⁴ el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzibu'l-Lüğa*, (thk. Muhammed İved), Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, c. 9, s. 251.

⁵ Kazvîni, a.g.y.

⁶ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Dâru'l-İlm il'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1987, c. 4, s. 1440.

⁷ el-Ensârî, Zekeriyya, *el-Enika fi Ta'rifati'd-Dakika*, (thk. Mâzin el-Mübârek), Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut 1991, s. 75.

⁸ Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit, *el-Fikhu'l-Ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır ty. s. 24.

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Usûlu Sünne*, Dâru'l-Menâr, Suud 1991, s. 22.

¹⁰ Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (thk. Huseyn Mahmud), Dâru'l-Ensâr, Kahire 1977, s. 98.

¹¹ Bkz. Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 370/981), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Vizâretü'l-Evkâf, 2. Baskı, 1994, c. 1, s. 329; c. 4, s. 347.

çersiz olması durumunda uygulanacak bir yöntem olarak görmüştür.¹² Yine tevakkufu, meçhul râvî'nin rivâyetini kabulde tercih edilen yöntemlerden biri olarak da değerlendirmişlerdir.¹³

Ancak tevakkufun ilkesel bir kavram olmaktan çok bir tutum olarak algılandığı gözükmektedir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel'nin Halku'l-Kur'an konusunda tevakkuf edenleri eleştirmesi, Abbasi döneminde 218 (833) - 237 (851-52) yılları arasında "Mihne Dönemi" olarak bilinen süreçle ilişkili olarak düşünüldüğünde, tevakkufun o dönemde resmî görüş olan Kur'an'ın mahlûk oluşunu kabul etmeyenlere uygulanan baskılardan/tutuklamalardan kurtuluş çaresi olarak görüldüğü ihtimalini akla getirir. Ayrıca tevakkuf kavramının mürtekib-i kebirenin ahiretteki durumuyla ilgili görüşleri¹⁴ sebebiyle Mürcie ile ilişkilendirilmiş olması da bu kavramı itibarsızlaştırmış olabilir.¹⁵

Kesin ifadelerden/yorumlardan kaçınmak şeklindeki bu tutum tevakkuf kelimesi yanında başka kelime ve ifadelerle de dile getirilmektedir. Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ına baktığımızda onun vakf/وَقْفٌ,¹⁶ te'vîli terk/تَرَكَ,¹⁷ keff ve imsâk/كَفَّ وَإِمْسَاكٌ¹⁸ kelimelerini tevakkuf ile aynı anlamda kullandığını görmekteyiz. Yine tefsir yapmamak,¹⁹ kesin bir hüküm/mânâ tespitinden sakınmak,²⁰ Kur'an'da zikredilen bilgiye ziyade de bulunmamak²¹ mânâlardan herhangi birine işarette bulunmamak²² gibi ifadeleri tevakkuf çerçevesinde kullandığı görülmektedir.²³ Mâtürîdî'nin tevakkufu ilişkilendirdiği bir diğer kavram da "mektum/مَكْتُومٌ"dur. Mâtürîdî bu kavramı, "Ancak Allah'tan gelecek bir haberle bilinebilen, tefsir edilemeyecek olan" anlamında kullanır. Dolayısıyla mektum olarak nitelenen âyette yapılması gereken tevakkuf etmektir. Örneğin "*Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.*"²⁴ âyetinde göklere ve yerlere teklif edilen "emânetin" ne olduğuyla ilgili olarak Mâtürîdî "Bu konunun mahiyetiyle ilgili konuşmak ve iştiğal etmek gereksizdir. Onu tefsir etmek de gerekmez. Çünkü bu, Allah'tan bir açıklayıcı haber gelmedikçe bilinmeyecek olan bir mübhemdir. Onu mektum saymak ve tefsir etmemek gereklidir" demektedir.²⁵

Bununla beraber tevakkufu, bir âyetin yorumunda tamamen susmak olarak değerlendirmek hatadır. Zira Mâtürîdî'nin kullanımlarından anlaşıldığı üzere tevakkuf, âyetlerin mükelleflere yönelik mesajlarını anlama açısından te'vîlin önemli bir parçasıdır. Tevakkufun te'vîl ile bu ilişkisinin şekli, âyetin yapı-

¹² Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, 'İsâm es-Sabâbtî ve 'Imâd es-Seyyid, Dâru'l-Hadis, 5. Baskı, Kahire 1997, c. 4, s. 722.

¹³ Bkz. es-Sahâvî, Şemsu'd-dîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*, (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-Sünne, Mısır 2003, c. 2, s. 32.

¹⁴ Mâtürîdî, Kur'an âyetlerinde cehennemim kâfirler için mutlak olarak ifade edilmesinden hareketle ehl-i kebâirin küffarla aynı olmadığını anlaşıldığını söyler. Ancak ehl-i kebâirin ahiretteki durumu konusunda yapılması gerekenin tevakkuf ve ırcâ olduğunu belirtir. Bkz. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (thk. Bekir Topaloğlu vdğr.), Mizan Yay., İstanbul 2005, c. 16/66; c. 17, s. 96, 113.

¹⁵ Osman Güman, "*Fıkıh Usûlü Geleneğinde Farklı Bir Tavrı: Tevakkuf*", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı: 33, ss. 139-173.

¹⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 14, s. 86; c. 16, s. 66; c. 17, s. 96.

¹⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 12, s. 267.

¹⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 9, s. 228, 297.

¹⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 8, s. 350; c. 10, s. 374; c. 11, s. 82.

²⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 4, s. 21; c. 9, s. 36; c. 16, s. 153, 169.

²¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 9, s. 297.

²² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 10, s. 420. Fahrüddin er-Râzî için de benzer değerlendirmelerde bulunulabilir: Âyetin mânâsı hakkında kesin konuşmamak, muhtemel mânâlar arasında nefy veya ispata gitmemek, zan bildiren konularda yakın ortaya çıkıncaya kadar beklemek tevakkufun kapsamı içerisindedir. Bkz. Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Me'âtilhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, c. 3, s. 4, 46, 237; c. 21, s. 109; c. 29, s. 124.

²³ Tevakkuf, tesâkut ile de eşanlamlı olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Osman Demir, "Tevakkuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, s. 579. Kanımızca bu iki kavramı eşanlamlı görmek hatalıdır. Tesâkut, usûl ilminde eş derecedeki muteâruz nassların arası cem' olunamaz, aralarında tercih ve neshten de bahsedilemez ise ilgili konuda hükme varmak için bu nassların delil olmaktan düşürülüp başka bir delile yönelmeyi ifade eder. Oysa tevakkufta herhangi bir nassın delil olmaktan düşürülmesinden bahsedilmemektedir. Tesâkuttan bahsetmek için en az iki muteâruz nassın bulunması gerekirken tevakkuf, teâruz etmesine gerek olmadan akılla kavranamayacak hakkında Şâri'den bir beyân da gelmemiş olan tek bir nassta da olur. Tesâkuttan sonuncunda hükme varmak için başka bir delile yönelirken tevakkufta her zaman bir delil arayışından bahsedilmez.

²⁴ Ahzâb, 33/72.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 11, s. 394. Mektum kavramıyla ilgili ayrıca bkz. c. 10, s. 268; c. 15, s. 94; s. 13, s. 95; s. 17, s. 21.

sına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Kimi durumlarda hatalı te'villerin geçersizliğini gösterdikten sonra muhtemel olan doğru te'villeri belirterek tevakkuf etmek gerekir. Ancak kimi durumlarda da hiçbir yorumda bulunmayarak âyetten çıkarılması gereken hikmeti kavramakla yetinip te'vili terk etmek daha doğrudur.

Dikkat edilmesi gereken bir husus da Mâtürîdî'ye göre tevakkuf âyetlerin şهادet yönüyle ilgilidir. Yani yorum ile elde edilen mânânın kesin doğruluğunu iddia ederek Allah'ı bu mânâyâ şahit tutup "Allah böyle dedi" demekten sakınmalı, tevakkuf etmelidir. Mâtürîdî'nin deyimiyle, âyet te'vîl edilebilir ancak şهادet yönünde vakf edilmelidir.²⁶

Tevakkuf, bilgi kaynakları ile sıkı ilişkilidir. Mâtürîdî'ye göre bilginin kaynakları akıl, müşahede ve haber olmak üzere üçtür.²⁷ Eğer bir âyet aklın ve müşahedenin etkin olmadığı, sadece haber ile bilinebilecek bir alanla ilgiliyse yapılması gereken haberin açıklayıcılığıyla yetinmektir. Eğer konuyla ilgili açıklayıcı bir haber yoksa bu sefer yapılması gereken tevakkuftur. Arş ile ilgili âyetler bunun en güzel örneğidir. Arş insanın algılarının ötesinde olup müşahede edilebilen, aklın kavrayabileceği ve hakkında yorum yapabileceği bir konu değildir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak akla dayalı bir yorum, akli yetkisiz olduğu bir alanda kullanmak demek olur.²⁸

Netice olarak tevakkuf, mutlak mânâda hiçbir te'vilde bulunmamak değildir. Tevakkufu, âyetle ilgili te'villerin her birinin muhtemel olduğuna dikkat çekip mânâyla ilgili kesin belirlemeler ve hükümlerden sakınmak şeklinde değerlendirmek daha doğrudur.

Yukarıdaki izahlardan yola çıkarak tevakkufu şöyle tanımlayabiliriz: Tevakkuf, hakkında herhangi bir şer'î delil bulunmayan veya mevcut delillerin yeterince açık olmadığı veya bu delillerin cem edilemeyecek şekilde te'vîl ettiği âyetler hakkında te'vilden kaçınmak, mevcut te'villeri kesin mânâ olarak görmemek demektir.

2. TEVAKKUFUN DAYANAĞI

Tevakkufun gerekliliğini hem Kur'ân âyetlerinde hem de Hz. Peygamber'in ve sahâbenin tutumlarında görmek mümkündür. Mâtürîdî'ye göre bu husus, "*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir*"²⁹ mealindeki âyette açıkça görülebilir. Bu âyette ruh hakkındaki soruya cevap verilmemiştir. Mâtürîdî, insanların ruh olgusunu kavrayamayacağı için Allah'ın bu konuda açıklamada bulunmayıp ruh bilgisini kendisine bıraktığına dikkat çeker.³⁰ Ancak ahkâm ile ilgili sorular mutlaka cevaplanmıştır: "*Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür.*"³¹ "*Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit,*

²⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. 2, s. 212; c. 4, s. 21; c. 16, s. 103, 153.

²⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/238; 14/205; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhid*, (çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yay., 3. baskı, İstanbul 2014, s. 46-51.

²⁸ "Yedi kat sema" nitelemesi için de Mâtürîdî, aynı tavrı göstermektedir. "Kur'ân'da böyle denildiği için böyle inanırız. Yoksa müşahede edebildiğimiz, bilebildiğimiz bir konu değildir." demektir. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. 15, s. 289.

²⁹ İsrâ, 18/85.

³⁰ Mâtürîdî'den farklı olarak Fahrüddin er-Râzî ise ruh konusunda tevakkuf etmemekte, âyette geçen "ruh" kelimesiyle neyin kastedildiği ve insan ruhunun mahiyeti ile ilgili konuları uzunca ele almaktadır. Râzî, 21/37-54. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye (ö. 1176/1762) göre de bu âyette muhataplar Yahudilerdir ve onların ruh hakkında bilgisizliği dile getirilmiştir. Bu durum, Muhammed ümmeti için geçerli değildir. Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdîrahîm ed-Dihlevî, *Huccetü'l-lâhî'l-Bâliğa*, (thk. Seyyid Sâbık), Dâru'l-Cil, Kahire 2005, c.1, s. 52.

³¹ Bakara, 2/219.

*Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.*³² ve “*Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir.*”³³ gibi âyetler bunun en güzel örnekleridir. Mâturîdî'ye göre Rasûlullah'ın “Yaratılmışlar hakkında tefekkür edin, Yaratanın zâtı hakkında değil.” şeklindeki sözü de bu mânâda anlaşılabilir. Zira tefekkür ile idrak edilemeyecek konularda tefekkür, kişide ancak şaşkınlık ve körlük oluşturur. Tefekkür ile kavranabilecek konularda ise tefekkür yasaklanmamıştır.³⁴

Mâturîdî'ye göre sahâbenin tevakkuf edışı onların huruf-u mukattaa ile ilgili tutumlarında görülebilmektedir. Mâturîdî, Kâf Süresi'nin ilk âyetindeki³⁵ “Kâf / ك ” harfinin delalet ettiği mânâ ile ilgili farklı görüşleri ele alır.³⁶ Bunlar arasında bu harf ile Kaf Dağı'nın kastedildiği şeklindeki yorumu geçersiz bulur. Zira Kaf Dağı, Kur'ân'ın ilk muhataplarınca bilinmeyen bir şeydir ve bilinmeyene yemin etmenin hiçbir mânâsı yoktur. Bu harfin, sûrenin ismi olduğu şeklindeki yorumu ise te'viller içinde doğruya en yakın olarak nitelendirir. Böylece mevcut te'viller içerisinde hatalı olanları ve kabul edilebilir olanları gerekçelendirdikten sonra bu harfin mânâsıyla ilgili yapılması gerekenin kesin bir söz söylememe anlamında tevakkuf olduğunu vurgular. Tevakkufu ise şöyle gerekçelendirir: Bu harfin mânâsıyla ilgili Hz. Peygamberimizden mütevâtir veya meşhur herhangi bir rivâyet gelmemiştir; sahâbenin de bu konuda Hz. Peygamber'e soru yönelttiği veya ondan nakilde bulunduğu dair hiçbir rivâyet yoktur. Durum bu olunca huruf-u mukattaa konusunda yapılması gereken en doğru davranışın tevakkuf olduğu sahâbenin tutumuyla açıkça anlaşılır.³⁷ Sahâbenin başka âyetlerin anlamında da tevakkuf ettiği bilinmektedir.³⁸

Tevakkufu Kur'ânî bir ilke olarak görme eğilimini Mâturîdî dışındaki âlimlerde de görebiliriz.³⁹ Örneğin İbn Hazm (ö. 456/1064), vahyin açıklamada bulunmadığı konularda tevakkuf edilmesi gerektiğini ancak bir açıklama geldikten sonra tevakkuf etmenin helal olmayacağını belirtir. Ona göre bu hüküm, dinin bütün konularında geçerlidir. Bu konuda onun dayanağı “*De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.*”⁴⁰ âyetidir. Bu âyetten anlaşıldığı üzere bazı konular Allah bildirmediğiçe bilinemez.⁴¹

es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]) tevakkuf konusunu “*Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*”⁴² *فَاَسِقٌ فَاَسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ*⁴³ âyetinin mânâsı üzere bina eder. Âyette geçen “*araştırın/تَبَيَّنُوا*” kelimesini “tevakkuf edin/تَوَقَّفُوا” olarak yorumlar.⁴³ Ona göre, muâzır olan iki nass arasında tercihe dayanak olabilecek bir delil yok ise tevakkuf etmek bu âyetin gereğidir.⁴⁴ Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1210) de tevakkufu aynı âyetle ilişkilendirir. Râzî, bu

³² Bakara, 2/222.

³³ Enfâl, 7/2.

³⁴ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 3, s. 349.

³⁵ “*Kâf. Şerefli Kur'ân'a and olsun.*”³⁵ *ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ*

³⁶ Kâf harfiyle kastedilenin Allah'ın isimlerinden bir ismin veya dünyayı çevreleyen bir dağ olduğuyla ilgili görüşler için bkz. Taberî, 21/400.

³⁷ Mâturîdî'ye göre huruf-u mukattaa hakkında sahâbeden herhangi bir rivâyet gelmemesinin muhtemel nedenlerini için bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 14,85-86.

³⁸ Sahâbe'nin bazı tevakkufları için Bkz. Taberî, c. 23, s. 254; Cessâs, c. 1, s. 108; Râzî, c. 9, s. 229.

³⁹ Tâhir İbn Âşûr (ö. 1284/1868), Âdem'in (a.s.) yaratılış hikmetini anlamaya çalışan meleklerle karşı Allah'ın “*Ben sizin bilmediğinizi bilirim.*” (Bakara, 2/30) hitabı karşısında meleklerin yaptığı şeyin tevakkuf olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984, c. 1, s. 420.

⁴⁰ Ahkaf, 46/9.

⁴¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire ty., c. 4, s. 64.

⁴² Hucurât, 49/6.

⁴³ es-Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Usûlu Serahsî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty., c. 1, s. 270.

⁴⁴ es-Serahsî, c. 1, s. 374.

âyette şüphe içeren konularda tevakkuf edilmesi gerektiğine buna mukabil açık delillerle ortaya çıkan konularda ise tevakkuf edilmemesi gerektiğine bir işaretin olduğunu belirtir.⁴⁵

Hadisçilerde de bu yaklaşımı görmek mümkündür. el-Hattâbî (ö. 388/998), *Meâlimu's-Sünen*'de Muâviye'den (ö. 60/680) nakledilen "Rasûlullah, kafa karıştıran ve yanılığa sürükleyen sorulardan nehyetti." şeklindeki rivâyetin, kişinin ihtiyaç duyulmayan konulara dalmasının kerâhetine ve kişinin bilgisinin olmadığı konularda tevakkuf etmesinin vucûbuna delâlet ettiğini vurgular.⁴⁶

3. TEVAKKUFUN ALANI

Mâturîdî'nin tevakkuftan bahsettiği konular incelendiğinde görülür ki ona göre tevakkufun alanı, onun bilgi nazariyesi, ilahî hitabın gayesi ve içeriği ile sıkı ilişkilidir.

3.1. MÜŞAHEDE EDİLEMİYEN KONULARA DAİR BİLGİLER

Mâturîdî, bilgiyi üç alana ayırmaktadır: (i) İstidlâlî Bilgi: Bu sahada akıl etkindir. (ii) Müşahede ve 'Iyâna Dayalı Bilgi: Bu sahada duyular etkindir. (iii) Habere ve işitmeye dayalı sem'î bilgi.⁴⁷ Özellikle gaybiyyâtı içine alan üçüncü sahada akıl ve duyular etkin olmadığı için sem'î delile dayanmadan te'vilde bulunmak doğru değildir. İnsanlar algılayamadıkları gaybî objeleri tanımaya çalışırken, bu objeleri ifade için kullanılan kelimeleri duyular âleminde müşahede ile elde ettikleri ön bilgilerle kıyas ederek akıl yürütürler.⁴⁸ Ancak bu kıyas, başta Allah Teâlâ'nın fiilleri gibi bazı konularda teşbihe/hataya düşülmesine neden olabilecektir. Dolayısıyla gaybiyyât konularında kıyastan kaçınıp tevakkuf etmek daha doğru olur. Bu nedenle Mâturîdî'ye göre gaybiyyât ve tarihî vakalar gibi konular, ancak vahiyle/haberle bilinebileceğinden te'vîlin kapsamında değildir.⁴⁹ Zira duyularla algılanamayan bir şeyi aklın idrâk etmesi mümkün değildir.⁵⁰ Bu sebeple müşahede edilemeyen konularda sadece akla dayalı olan te'vîl geçerli değildir. Bu durumda Mâturîdî'ye göre tevakkufun geçerli olduğu birinci alan gaybiyyâttır.

Mâturîdî "*Sûr'a üfürüldüğü gün -Allah'ın diledikleri müstesna- göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler.*"⁵¹ âyetinin tefsirinde "Gaybiyyâtı yorumlamayız; Sûr'u ve ona üfürülmeyi yorumlamayız. Âyette belirtilen o günün dehşetinden istisna edilenlerin kimler olduğu konusunda bir şey demeyiz. Ama illaki diyeceksek "*Kim iyilikle (ilâhî huzura) gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar.*"⁵² âyetinde bildirilen kişilerdir, deriz." demektedir.⁵³ Bu ifadeleriyle o, gaybiyyâta tevakkuf edilmesi gerektiğini, illa te'vîle gidilecekse de bir başka âyetin açıklayıcılığına dayanmak gerektiğini ortaya koymaktadır.⁵⁴

Tevakkufun alanıyla ilgili ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) değerlendirmeleri de Mâturîdî'nin görüşleriyle paralellik göstermesi nedeniyle dikkat çekicidir. Zerkeşî, Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) "Tefsir dört kısımdır: Arap diliyle bilinebilenler, hiç kimsenin bilmemekle mazur olamayacağı helal ve haramlar, ulemanın bilebileceği konular ve sadece Allah'ın bildiği konular" şeklindeki ayırımına

⁴⁵ Bkz Râzî, c. 28, s. 123.

⁴⁶ el- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb, *Meâlimu's-Sünen*, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep 1932, c. 4, s. 186.

⁴⁷ Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 5, s. 238.

⁴⁸ Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 7, s. 124; *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 75.

⁴⁹ Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 1, s. 90; c. 5, s. 352; c. 9, s. 37, 138; c. 14, s. 199.

⁵⁰ Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 8, s. 84.

⁵¹ Neml, 27/87.

⁵² Neml, 27/89.

⁵³ Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 10, s. 420-421. Râzî, âyette istisna edilenlerin dört büyük melek, Hûrîler, Cennetin bekçileri, Hamele-i Arş olduğu şeklindeki rivâyetlerden sonra "Bu konuda kesin bir haber yok, Kitap da hepsine delalet ediyor" diyerek tevakkuf eder. Râzî, c. 24, s. 220.

⁵⁴ Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 3, s. 271.

dayanarak dördüncü kısımda yapılması gerekli olanın tevakkuf olduğunu belirtir. Tefsirin bu kısmının kıyametin vakti, ruhun mahiyeti, huruf-u mukattaa gibi içtihat sahasına girmeyen müteşâbihler ile sebeb-i nuzûl, nesh, mücmelin beyânı ve mübhemîn ta'yini gibi konuları kapsadığını vurgular. Ona göre tefakkuh ile mânâsı anlaşılabilir olan konularda ise tevakkuf edilemez.⁵⁵

3.2. KISSALARLA İLGİLİ AYRINTI BİLGİLER

Gaybiyyâttan sonra Mâturîdî'nin tevakkufu dile getirdiği bir diğer alan da kıssalardır. Kur'ân'da bahsedilen kıssaların birtakım ayrıntılarıyla ilgili ne başka âyetlerde ne de sünnette herhangi bir açıklama yoktur. Bu konular sem'î bilgi kapsamında olduğu için kıssanın insanlara iletmek istediği hikmet ile yetinip tarihi ayrıntılarda susmalı, tevakkuf etmelidir.⁵⁶ Ayrıca Mâturîdî'ye göre kıssalarda bir ayrıntıdan bahsedilmemesi insanların o bilgiye ihtiyacının olmadığını gösterir. Şöyle ki, “Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim (a.s.) ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm.”⁵⁷ âyetinde bahsedilen Hz. İbrahim (a.s.)'in kurban edeceği çocuğunun Hz. İsmail (a.s.) mi Hz. İshak (a.s.) mı olduğu konusunda Mâturîdî, “Eğer bunun bilinmesine bir ihtiyaç olsaydı mutlaka âyette bu isim beyan edilir ve bu konudaki işkâl ve insanlar arasındaki ihtilaf giderilirdi. Bizim, Hz. İbrahim'in kurbanının İsmail veya İshak olduğu bilgisine ihtiyacımız yoktur” diyerek te'vîl ile çözümlenemeyecek, delil bulunamayacak ve bilinmesiyle de insanlara fayda sağlamayacak konularda tevakkuf edilmesi gerektiğine dikkat çeker.⁵⁸

Mâturîdî'ye göre eğer Allah bir kıssa ile ilgili ayrıntıları bize açıklamak isteseydi veya bizim o bilgiye ihtiyacımız olsaydı ilgili açıklamayı ya kendisi yapardı ya da Rasûlü'nden bize bir açıklama ulaşırdı. Ancak bu gibi konular bizim herhangi bir sorumluluğumuzun olmadığı, herhangi bir amel gerektirmeyen konulardır. Bu tür kıssalarda yapılması gerekli olan şey, kıssadaki hikmetleri ve dinî hüccetleri tefekkürden ibarettir.⁵⁹

3.3. FAYDASIZ BİLGİLER

Mâturîdî'ye göre tevakkuf edilmesi gereken bir diğer alan da hakkında delil bulunmayan ve te'vîli ile elde edilecek bilginin bir faydasının olmayacağı konulardır. Örneğin “*And olsun ki, biz sana Seb'î mesânî ve yüce Kur'ân'ı verdik.*”⁶⁰ / *وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ*”⁶⁰ âyetinde geçen “Seb'î mesânî/ مِّنَ الْمَثَانِي” ifadesiyle kastedilenin ne olduğuyla ilgili rivâyetleri naklettikten sonra Mâturîdî, “Bu bilgi bize bir fayda sağlamaz; keff ve imsâk daha evlâdır” diyerek tevakkufu tercih eder.⁶¹ Yine o, “Âyette ihtiyacımız olmayan yönü tefsir etmeyiz”⁶² demektedir.

Mâturîdî'ye göre bize bildirilmeyen geçmiş ile ilgili konuları bilmeye ihtiyacımız yoktur.⁶³ Örneğin “*Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de biri-*

⁵⁵ Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire ty., c. 2, s. 164-165;171.

⁵⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 1/90; 3/272; 5/70, 352; 9/34; 14/199.

⁵⁷ Sâffât, 37/102.

⁵⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 12,178.

⁵⁹ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, 5/122-123.

⁶⁰ Hicr, 15/87.

⁶¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 8,58. Bir diğer örnek olarak Mâturîdî, “*Sizi topraktan yarattık, yine oraya döndürürüz ve sizi bir kez daha ondan çıkarırız.*” (Tâhâ, 20/55) âyetinin tefsirinde insanın yaratılması aşamasında melekler tarafından onun oluşacağı nutfe üzerine bir miktar toprak bıraktıkları, o insanın öldüğünde de meleklerin o toprağı aldıkları yere gömüldüğü şeklinde bir söylemden bahseder. Ancak “Bu sem'î bir konudur, haber olmadan bilinemez.” der. Bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c.9, s. 206.

⁶² Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 13, s. 59.

⁶³ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 1, s. 135.

*sinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti.*⁶⁴ âyetinde geçen Âdem'in (a.s.) iki oğlunun kimler olduğunu; onun kendi oğulları mı yoksa daha sonraki nesillerden iki kişi mi olduğu bilgisini Mâtürîdî, gereksiz olarak niteler ve tevakkufu gerekli görür.⁶⁵

Âyetin te'vîli bir sorumluluğun yerine getirilebilmesi için gerekli görülürse o halde kuralları içerisinde bu yapılabilir. Örneğin “*Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, paramparça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.*”⁶⁶ âyetinin yorumunda Mâtürîdî şöyle demektedir: “Bu âyetin hakiki te'vîliyle ilgili, bir bilgim yok. Eğer âyette uyarı ve hatırlatma olmasaydı bu âyetin tefsir edilemeyecek mektumdan olduğunu söyledik. Ancak âyetin içerdiği tezkiri kavrayabilmek ve kıraatinin bize yüklediği şükürü eda edebilmek için onu te'vîle ihtiyaç duyduk.”⁶⁷ Mâtürîdî, bu âyette bahsedilen dağların paramparça oluşunu temsilî anlatım olarak te'vîl etmektedir.⁶⁸

3.4. ŞÜPHE İÇEREN BİLGİLER

Mâtürîdî'ye göre şekk, tevakkufu gerektiren bir durumdur.⁶⁹ “*Onun için (Resûlüm), sen sabret! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Onlara söz verdiğimiz azabın bir kısmını ya sana gösteririz yahut seni daha önce vefat ettiririz. Nasıl olsa onlar bize döneceklerdir*”⁷⁰ âyetinin tefsir edilemeyen mektumdan olduğunu İbn Abbas'tan nakleder ve bunu “Zira şekk içeriyor.” diye gerekçelendirir.⁷¹

Râzî'ye göre de tevakkuf zannî bilgiyle ilgilidir. Zira ona göre yakînî bilgide tevakkuf etmek câiz değildir.⁷² Reşid Rıza da (ö. 1935) şekkin tevakkufu gerekli kıldığı görüşündedir.⁷³

3.5. MÜBHEM İFADELER

Mâtürîdî'nin tevakkufu gerekli gördüğü konulardan biri de mübhemlerdir. Zira o, “Allah'ın ibhâm ettiği gibi biz de ibhâm ediyoruz.” demektedir.⁷⁴ Burada, İbn Abbas'ın (r.a.) “Allah'ın ibhâm ettiğinde siz de ibhâm ediniz.” şeklindeki ifadesi hatırlanmalıdır.⁷⁵ Hakkında herhangi bir beyân olmayan mübhemlerde Mâtürîdî'ye göre tevakkuf edilmelidir.

Örneğin Mâtürîdî, Kehf Sûresi 65-82. âyetlerde Hz. Musa ile yolculuk yapan ve âyette “*Kendisine katımızdan rahmet ve ilim verdiğimiz kullarımızdan bir kul*” olarak nitelenen kişinin “Hızır” adında biri olduğu yönündeki ehl-i tefsirin sözlerini eleştirir. Zira âyette mübhem olarak zikredilen hem bu kişi hem de kıssada bahsi geçen genç ve yetim çocukların kim olduğu ancak vahiy ile bilinebilir. Bu sebeple Allah'a yalan isnat ile şahitlik etmekten korkulmalı ve Kur'an'daki bilgiye herhangi bir ekleme yapılmamalıdır.⁷⁶

⁶⁴ Mâide, 5/27.

⁶⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 4, s. 199. Taberî farklı görüşleri naklettikten sonra bu iki kişinin Hz. Âdem'in kendi çocukları olduğunu tercih etmektedir. Bkz. Taberî, c. 8, s. 324.

⁶⁶ Haşr, 59/21.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 15, s. 94.

⁶⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 15, s. 91-93.

⁶⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 7, s. 119; c.12, 212.

⁷⁰ Mü'min, 40/77.

⁷¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c.8, s. 95.

⁷² Râzî, bu konuda daha önce geçtiği üzere Hucurât, 49/6. âyetine dayanır. Bu âyette işaret edildiği üzere zan derecesindeki bilgide tevakkuf edilmelidir. Ancak bu bilgi yakîn derecesine ulaşırsa tevakkuf câiz olmaz. Bkz. Râzî, 28/124. Ayrıca Râzî'ye göre Kur'an âyetleri üç sınıfa ayrılabilir: (i) akli deliller ile zâhir mânâsının kastedildiği anlaşılabilir âyetler. (ii) akli deliller ile zâhir mânâsı dışında bir mânânın kastedildiği anlaşılabilir âyetler. (iii) zâhir mânâsının kastedilmediğine karar vermede akli delillerin yeterli olmadığı âyetler. İşte bu son kısmında tevakkuf edilmelidir. Râzî, c. 7, s. 189.

⁷³ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, Dâru'l-Menâr, 3. baskı, Kahire 1947, c. 3, s. 217.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 14,198. Râzî, Sidre'yi kaplayanın altın kelebekler olmasının akla uzak olduğunu, eğer bu konuda bir rivâyet gelse de bunun te'vîle açık olduğunu belirtmektedir. Sidre'yi kaplayanın melekler veya Allah'ın nurları olmasını daha muhtemel görmektedir. Bkz. Râzî, c.28, s. 293.

⁷⁵ Bkz. Cessâs, c.1, s. 108.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 9, s. 96.

4. TEVAKKUFUN METOT DEĞERİ

Yukarıda belirtildiği gibi tevakkuf hiçbir te'vilde bulunmamak değildir. Bununla beraber tevakkufun farklı sahalarda nasıl uygulanacağı ve ne zamana kadar devam edeceği önemli bir konudur. Özellikle amelî konularda problem daha belirgindir; insanlar devam eden yaşam içerisinde sorunlarının çözümünü/hükmünü belirsiz bir vakte erteleyemezler. Mâturîdî'nin *Te'vilât*'ı incelendiğinde görülür ki o, tevakkufu doğuracağı sonuçlar ve kulların te'vile ihtiyacı açısından değerlendirerek uygulamasında iki ana yol belirler: Birincisi kulların sorumlu olmadığı ve bir müşkile sebep olmayan gaybî/i'tikadî konularda te'vilsiz tevakkuftur. İkincisi ise müşkil içeren gaybî konular ile amelî konularda te'vil ile tevakkuftur. Tevakkufun süresiyle ilgili de şahadet içeren gaybî konular ile amelî konuları birbirinden ayırır. Her iki cihette de şüpheleri her yönden ortadan kaldıracak bir beyânı gerekli görür.⁷⁷ Ancak şahadet konularında bu beyân sem'î olmalıdır.⁷⁸ Böyle bir beyân/delil bize ulaşmadan tevakkuf sona ermez. Zira delilsiz yapılacak te'vil ve tercihler insanların zihninde âyetle ilgili işkâle neden olabilir. Ayrıca Mâturîdî'nin de belirttiği gibi âyetler üzerinde bilgisizce konuşmak Allah'a sığınılması gereken bir durumdur.⁷⁹

4.1. GAYBÎ BİLGİ İÇEREN ÂYETLERDE TEVAKKUF

Bu tür âyetlerde tevakkuf uygulamasında iki farklı tutum görülmektedir.

1. Zâhirî Teşbih İfade Eden Âyetlerde Tevakkuf: Âyetin zâhir mânâsı bir teşbihe/hatalı anlayışa müsaitse muhtemel olan te'villere işaret edildikten sonra veya âyetle ilgili yanlış te'viller varsa bunların hatalı olduğu ortaya konduktan sonra tevakkuf edilmelidir.

Örnek 1: “*Rahmân Arş'a istivâ etmiştir(kurulmuştur).*”⁸⁰ mealindeki âyet zâhir mânâsıyla Allah'ın bir insan gibi mekânda yer kapladığı ve bir taht üzerinde oturduğu anlamı vermektedir ki âyeti bu şekilde anlamak oldukça sakıncalıdır. Bu sebeple Mâturîdî, tevakkuf etmeden önce muhtemel te'villeri göstererek arşa istiva konusunda bir teşbihe düşülmemesini amaçlar. Buna göre Allah'ın arşa istivası ile O'nun azameti, bütün âlemin yönetimini elinde tuttuğu kastedilmiş olabileceği gibi arşın insan idrakinin ötesinde olduğu anlatılmış da olabilir.⁸¹

Mâturîdî muhtemel te'villeri göstererek Allah'ın arşa istivasıyla ilgili teşbihe gidilemeyeceğini vurguladıktan sonra bu konudaki en doğru tavrın tevakkuf olduğunu belirtir. Nitekim o, “*Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde (devirde) yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah'tır. O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatiniz vardır. Artık düşünüp öğüt almaz mısınız?*”⁸² âyetinin tefsirinde “Biz daha önce istiva konusunu ele almıştık. Ancak burada daha önce bahsetmediğimiz bir hususu dile getireceğiz. Bu söyleyeceğimiz daha doğru, hakka daha yakındır” demektedir. Buna göre Allah, insanların arşı ve ona istivayı anlayabilmesine bir yol göstermemiştir. Çünkü bu âyette “*Bunu bir bilene sor*” demiştir. Eğer beşer akli bu hususu kavrayabilecek olsaydı ilk önce Allah'ın Peygamberi bunu kavradı. Oysa ona da “*Bunu bir bilene sor*” denilerek Allah'a veya Cebrail'e sorması öğütlenmiştir. Bu ifade arşa istivanın ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinebileceğini açıkça belirtir.⁸³

⁷⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 2, s. 63.

⁷⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 3, s. 271.

⁷⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 10, s. 374; c. 12, s. 178. Râzî de Âl-i İmrân Süresi 7. âyette kınanan tavrın Kur'an âyetlerini delilsiz bir şekilde te'vile yönelmek olduğunu vurgular. Râzî, c. 7, s. 190.

⁸⁰ Tâhâ, 20/5.

⁸¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 9, s. 177-178. Ayrıca bkz. *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 128, 130-133.

⁸² Secde, 32/4.

⁸³ Mâturîdî, *Te'vilât*, 11/265. Arşa istiva konusunda Râzî de benzer bir yaklaşımla öncelikle âyette hakikî bir mânâda tahta oturma fiilinden bahsedilmiş olmayacağını akli ve nakli deliller ışığında delillendirir. Bkz. Râzî, 14/106 vd. Daha sonra Âl-i İmrân, 3/7. âyette Râsîhûn olarak nitelenen âlimlerin tavrının bu

Mâturîdî'nin bu âyette “*Bunu bir bilene sor*” ifadesinden hareketle istivanın bilinemez olduğunu kanıtlamaya çalışması dikkat çekicidir. Zira Furkan Sûresi 60. âyette de tekrar edilen “*Bunu bir bilene sor*” ifadesinden hareketle “Bazıları bu âyete mektum diyorlar. Oysa bu ifade gösteriyor ki âyet tefsir edilemez, bilinemez mektumdan değildir. Öyle olsaydı ‘sor’ demezdi” diyor. Bu iki ifade *Te’vîlât* içerisinde bir çelişki oluşturuyor.⁸⁴

Örnek 2: Mâturîdî “*Gözlerimizin önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap./ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا*”⁸⁵ âyetinde “gözlerimiz/بِأَعْيُنِنَا” ifadesini iki anlama muhtemel görür: Bizim korumamız altında gemiyi yap veya bizim öğrettiğimiz şekilde yap.⁸⁶ “*Allah’ın eli, onların ellerinin üzerindedir./ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ*”⁸⁷ âyetinde ise “Allah’ın eli/يَدُ اللَّهِ” ifadesi, Allah’ın mü’minlere vereceği mükâfatın va’di, Allah’ın yardımı ve tevfiği gibi anlamlara gelebilir. Bir de mahzûf lafız takdiri ile “Allah’ın eli” ifadesinden “Allah’ın resulünün eli” kastedilmiş olabilir.⁸⁸ “*Görmediler mi ellerimizin yaptıklarından kendilerine nice hayvanlar yarattık da kendileri onlara mâlik olmaktadır? أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا*”⁸⁹ âyetinde ise “ellerimiz/بِأَيْدِينَا” ifadesinden Allah’ın gücü kastedilmiştir.⁹⁰ Mâturîdî bu ve benzeri âyetlerden teşbih mânâsı çıkmayacağını ortaya koyduktan sonra tevakkufu en doğru tavır olarak belirleyerek şöyle der: “Bu âyetlerde bildirildiği şekliyle Allah’ı nitelendiririz ancak biliriz ki O, yaratılmışlara benzemez. Bu nitelikler O’nun hakkında yaratılmışlarınkinden farklı anlama gelir. Müteşâbih olan bu âyetler “*O’nun benzeri hiçbir şey yoktur*”⁹¹ muhkem âyeti çerçevesinde anlaşılmalıdır.”⁹²

2. Zâhiri Teşbih Bildirmeyen Âyetlerde Tevakkuf: Âyetin zâhir mânâsıyla ilgili bir teşbih/hatalı anlayış söz konusu değilse te’vîl yapmadan da tevakkuf edilebilir.

Örnek 1: “*Sidre’yi kaplayan kaplamıştı.*”⁹³ Mâturîdî, bu âyetin tefsirinde “Onun üzerinde altından bir feraş gördüm.” şeklinde merfu’ bir haber naklettikten sonra “Biz, Sidre’yi kaplayanın ne olduğunu tefsir etmiyoruz. Bilakis Allah’ın ibhâm ettiği gibi biz de ibhâm ediyoruz.” demektedir.⁹⁴

Örnek 2: Mâturîdî, “*Sûr’a üfürüldüğü gün -Allah’ın diledikleri müstesna- göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsî boyunları bükük olarak O’na gelirler.*”⁹⁵ âyetinin tefsirinde farklı görüşleri değerlendirdikten sonra⁹⁶ “Bu konuda rivâyetler vardır. Eğer rivâyetler sabit ise mânâ budur. Değilse vakfederiz.”⁹⁷ şeklinde görüşünü beyan eder.⁹⁸ Sûr’un ne olduğuyla ilgili görüşleri⁹⁹ ele aldıktan sonra da şöyle der: “Biz, Allah’ın bildirdiği Sûr ve üfürme ile ilgili hiçbir şeyi tefsir etmeyiz. Şu veya bu

âyetlerin Allah’ın mekândan münezzehe olduğuna delalet ettiğini kesin bir dille ifade etmek ancak ayrıntılarında te’vîle dalmamak, hakikî mânâyı Allah’ın ilmine bırakmak olduğunu vurgular. Bkz. Râzî, c. 14, s. 121.

⁸⁴ Bkz. *Te’vîlât*, c. 10, s. 268.

⁸⁵ Hûd, 11/37.

⁸⁶ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c.7, s. 170-171.

⁸⁷ Fetih, 48/10.

⁸⁸ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 14, s. 20-21.

⁸⁹ Yâsîn, 36/71.

⁹⁰ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 12, s. 108.

⁹¹ Şûra, 42/11.

⁹² Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 1, s. 69; c. 17, s. 200. Benzer yorum için bkz. Râzî, c. 22, s. 6.

⁹³ Necm, 53/16.

⁹⁴ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 14, s. 198. Râzî, Sidre’yi kaplayanın altın kelebekler olmasının akla uzak olduğunu, eğer bu konuda bir rivâyet gelse de bunun te’vîle açık olduğunu belirtmektedir. Sidre’yi kaplayanın melekler veya Allah’ın nurları olmasını daha muhtemel görmektedir. Bkz. Râzî, c. 28, s. 293.

⁹⁵ Neml, 27/87.

⁹⁶ Üfürmenin hakikat mânâda kullanıldığı görüşü yanında kolaylık ve hızlı oluşundan kinaye olduğu yönündeki görüşleri nakleder. Sonra nasıl ve ne zaman olacağını sadece Allah bilmektedir, diyerek kendi bir görüş belirtmez. Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 10, s. 419. Sûr’a üfürülüşün sayısı konusunda ise üç farklı görüşü, dayandırıldıkları âyetlerle beraber nakleder. Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 10, s. 419.

⁹⁷ Sûr’un ne olduğu ve âyette istisna edilenlerin kimler olduğuyla ilgili rivâyetler için bkz. Taberî, c. 18, s. 135.

⁹⁸ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 10, s. 419.

⁹⁹ Sûr’un ne olduğuyla ilgili olarak da iki ayrı görüş nakleder. Bunlardan birine göre Sûr’dan kasıt sûrettir. Bu durumda âyette mânâ, “yaratılmışların sûretine üfürüldüğü zaman” şeklindedir. Ancak Mâturîdî, *Zeccâc*’ın bu kelimelerle ilgili açıklamalarına dayanarak bu te’vîli geçerli görmeyiz. Bir diğer görüş olarak da Sûr’un bir boru gibi bir boynuz olduğu görüşünü nakleder. Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 10, s. 420.

şeklinde bir işarete dahi bulunmayız. Eğer bu konuda Rasûlullah'tan bir tefsir sabit olursa söylenecek olan odur. Kaldı ki bu konu kendisiyle amel gerektiren, sıhhatlisini çürüğünden ayırmakla mükellef olunan bir mesele de değildir. Bu, sadece tasdik edilmesi gereken bir konudur. O halde biz, Sûr'u ve üfürmeyi âyette geldiği üzere tasdik ile söyleriz ancak tefsir etmeyiz."¹⁰⁰ Yine Mâtürîdî, farklı sûrelerde "Nâkûr", "Sûr", "Sayha" gibi kelimelerle hakikî bir mânâyâ değil temsilî bir mânâyâ işaret edilmiş olabileceğine dikkat çeker. Ona göre te'vîl, hakikî değil temsilî mânâlara işaret eder. Hakikî mânâ ancak rivâyetle bilinir. Fakat bu konudaki rivâyetler âhâddır. Âhâd haberler ise şehadete dayalı konularda değil amelî konularda kaynak olabilirler. Sûr ve Nâkûr gibi kelimelerin hakikî mânâları ise şehadet bildiren konulardır ki te'vîl sahasının dışındadır.¹⁰¹ Dolayısıyla bu konu, tevakkuf edilmesi gereken bir konudur.

Yukarıda örnekleriyle ele alınan gaybî konularda tevakkuf semî bir delil ile sona erer. Aksi durumda devam eder.¹⁰²

4.2. AMELÎ BİLGİ İÇEREN ÂYETLERDE TEVAKKUF

Mâtürîdî ilmi, şehadet ve amel olmak üzere iki alana ayırmaktadır. Şehadet konularında kaynak, Kur'ân ve Sünnettir. Amel alanında ise konu ya Kur'ân ve Sünnetle açıklanmıştır ya da içtihadla bırakılmıştır.¹⁰³ Ancak Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'ın açıklamaları da üç şekildedir:

(i) Kifâî Beyân: Bir konunun bütününün değil de sadece bir veya birkaç yönünün açıklandığı beyândır. Böyle bir beyân ile o konunun hükmünün, benzerlerine kıyas veya içtihat ile tespit edilmek üzere insanlara bırakıldığı anlaşılır.

(ii) Nihâî Beyân: Bir konunun bütün yönleriyle açıklandığı beyândır. Bu şekilde beyân edilen konuda içtihadla yer yoktur. Konunun hükmü Kur'ân'da bildirilmiştir.

(iii) Tafsilî Beyân: Bir konunun çoğunluğunun açıklandığı beyândır. Böyle bir beyân ile açıklanan kısımlarda kıyas yapılamaz.¹⁰⁴ Örnek olarak Allah Teâlâ, nesep ile oluşan mahremiyeti nihâî beyân ile açıklamışken radâa/süt emme ile oluşan mahremiyeti kifâî beyânla açıklamıştır. Böylece radâa ile oluşan mahremiyetle ilgili Kur'ân'da dile getirilmeyen hususlar ya Hz. Peygamber'in açıklamasına ya da içtihadla bırakılmıştır. Eğer sünnette bir açıklama yoksa yapılması gereken, konuları içtihat ile çözmektir.¹⁰⁵

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da zikredilmeyen konular -ihmal neticesi değil iradî olarak- içtihat ve tedebbür ile ortaya konulup bilinsinler diye zikredilmemiştir.¹⁰⁶ Bu gibi hükümleri insanların içtihat ile ortaya koyması istenmiştir. Böylece insan aklının ve düşüncesinin donmasının önüne geçilmiş, insanlığın bu sahada ilerlemesi istenmiştir.¹⁰⁷ Fakat Mâtürîdî'ye göre göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konu vardır ki o da, içtihatla elde edilen bilgilerin şüpheden asla tam olarak kurtulamayacağıdır.¹⁰⁸ Bu nedenle içtihat konularında şehadet olmaz/kesin konuşulmaz; başka içtihatlar da muhtemel-

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 10, s. 420.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 16, s. 239. Râzî ise Sûr'un boru gibi üfürülecek bir alet olduğu şeklindeki görüşün daha doğru olduğunu zira bu mânâyâ engel teşkil edecek bir durumun olmadığını belirtmektedir. Bkz. Râzî, c. 24, s. 220.

¹⁰² Bu konuda bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 4, s. 40; c. 5, s. 352; c. 8, s. 271; c. 9, s. 341.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 15, s. 116.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 15, s. 33-34.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 3, s. 109.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 3, s. 47.

¹⁰⁷ Râzî'ye göre de Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin bulunmasının hikmetlerinden biri, insan aklının donmamasıdır. Bkz. Râzî, c. 3, s. 171.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 12, s. 104.

dir. Dolayısıyla içtihatla elde edilen bilgilerin şahadet yönünde tevakkuf etmeli, İnsanlar kendi içtihatlarının doğruluğuna Allah'ı şahit göstermemelidir.¹⁰⁹

Kur'an'da bir konunun hükmü beyân edilmemişse Mâtürîdî'ye göre iki durumdan söz edilebilir: (i) Bir konunun hükmü beyân edilmemekle beraber kıyas edilebileceği başka bir hüküm zikredilmiştir. Bu durumda ilgili hükmün istinbât ile belirlenmesi kullara bırakılmıştır. Zina ile ilgili âyetler bunun örneğidir. Mesela “*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin.*”¹¹⁰ mealindeki âyette zina eden kadınlar ile ilgili bir hüküm bildirilmiştir. Ancak erkeğin hükmü zikredilmemiştir. Mâtürîdî zina fiilinin cezasında erkeğin kadınla aynı konumda olmasından hareketle mükelleflerin kıyas yoluyla ilgili hükmü istinbât etmelerinin istendiğine dikkat çeker.

(ii) Kur'an'da zikredilen bir olayın hükmü belirtilmiyor ve kıyas edilebileceği başka bir hüküm de yoksa bu durum ilgili hükümle sorumlu olunmadığını gösterir.¹¹¹

Bir âyette amelî bir hüküm söz konusuysa bu hükmü tespit, âhâd haberler delil olarak kullanılabilir gibi böyle bir delilin olmadığı konularda en ihtiyatlı şekilde hükme varılıp amel edilebilir. Mâtürîdî'ye göre âhâd haber şahadet konularında delil olamaz, ancak amelî konularda delil olabilir. Ancak âhâd habere dayalı olması nedeniyle hükmün şahadet yönünde tevakkuf edilir.¹¹²

Örnek 1: Mâtürîdî, “*Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.*”¹¹³ âyetinin farklı şekillerde te'vîl edilebileceğini, hâlin değişmesine göre muhtemel bütün mânâlarla amel edilebileceğini ancak “Allah böyle dedi” diyerek herhangi bir şahadette bulunulamayacağını belirtir. İchtihatla elde edilen bütün konularda doğru tavrın bu olduğunu vurgular.¹¹⁴

Örnek 2: Mâtürîdî'ye göre “*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kar' hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler./قُرُوءٌ ثَلَاثَةٌ قُرُوءٌ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ*”¹¹⁵ âyetinde geçen *قُرُوءٌ* kelimesinin temizlik müddeti anlamı muhtemel olmasına rağmen hayız anlamında olması gerektiğinin delillerinden biri de hayız anlamının ihtiyata daha uygun olmasıdır.¹¹⁶

Mâtürîdî'ye göre amelî konularda yapılan tevakkufta “ihtiyat” önemlidir.¹¹⁷ İhtiyatlı olan tarafın tespit edilmesiyle amel yönünde tevakkuf sona erecektir. Ancak âyetin mânâsının şahadet yönünde şüpheyi ortadan kaldıracak bir hüccet ortaya konuncaya kadar tevakkuf devam edecektir.¹¹⁸

İbn Hazm ve Serahsî'ye göre tevakkuf, konuyla ilgili bir beyân veya delile ulaşıncaya kadar devam etmelidir. Gazzâlî (ö.505/1111) ise tevakkufun nihayetsiz bir şekilde devam edemeyeceğini, müçtehidin ilgili konuda ihtiyata uygun gördüğü cihetle amel edebileceğini veya bir başka müçtehidin taklit edebileceğini belirtir.¹¹⁹

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 16, s. 103; 153.

¹¹⁰ Nisâ, 4/15.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 3, s. 79.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 12, s. 208.

¹¹³ Nisâ, 4/103.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 4, s. 21.

¹¹⁵ Bakara, 2/228.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 2, s. 63.

¹¹⁷ Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin vitir namazını ihtiyata daha uygun olduğu için farz namazlar gibi kabul ettiğini ifade eder. Ancak kendisinin bu konuda Kur'an'da hiçbir delili olmadığından konuşmayı terk ettiğini belirtir. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 4, s. 24.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. 2, s. 212.

¹¹⁹ Bkz. İbn Hazm, c. 6, s. 161; Serahsî, c. 1, s. 374; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ*, (thk. Muhammed Abdusselam), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993, c. 1, s. 364-365.

5. TEVAKKUFUN TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Tevakkufun tefsirde herhangi bir pratik faydasının olmadığı düşünülebilir. Ancak Mâturîdî özelinde yaptığımız inceleme sonucunda tevakkufun sağlayacağı faydaları ve önemini birkaç maddede ele alabiliriz.

1. Âyetlerin İçerdiği Hikmete Yoğunlaşma: Âyetlerin mânâsında tevakkuf etmek onların kullara bildirmek istediği mesajları görmezden gelmek demek değildir. Aksine tevakkuf ile kastedilen şey, âyetin iletmek istediği hikmet kavrandıktan sonra âyette beyân edilmeyen ve sorumlu tutulmadığımız yönde delilsiz te'vîl yapmamaktır. Eğer bir bilgiye kulların ihtiyacı olsaydı, Mâturîdî'ye göre -miras konusunda olduğu gibi- Allah o konuyu mutlaka beyân ederdi.¹²⁰ Şehadet konuları bilgi alanımızın dışındadır ve biz bunlardan amelî olarak sorumlu değiliz. Bu konularda bizden istenen onlardaki dinî hikmetleri ve hüccetleri teemmül etmekten ibarettir.¹²¹

Örnek 1: “(İsrailoğullarına:) *Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) “Hıttâ!” (Yâ Rabbi bizi affet) deyin*”¹²² âyetinde Mâturîdî'ye göre İsrailoğullarının girmekle emroldukları şehrin neresi olduğunu ve emroldukları sözden farklı olarak ne söylediklerini bilmemize gerek yoktur.¹²³ Bilmemiz gereken onların itaatsizliğidir. Bu nedenle âyette bildirilmeyen bu hususta delilsiz konuşmaktansa âyette asıl söz konusu edilen peygambere itaat konusuna yoğunlaşmak gerekmektedir.¹²⁴

Örnek 2: Âl-i İmrân ve Enfâl Sûrelerinde bildirildiğine göre Allah, müşrik orduları karşısında mü'minlere melek ordularıyla destek vermiştir: “*O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder*”,¹²⁵ “*Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu.*”¹²⁶ Ancak ilgili âyetlerde yardım gönderilen meleklerin sayısı ile ilgili farklı ifadeler çelişkili gözüktüğü gibi meleklerle desteklenen bir ordu karşısında Bedir savaşında müşriklerin sadece yetmiş ölü vermesi de ayrı bir çelişki görünümü arz etmektedir. Oysa bütün müşrikleri helak etmeye bir tek meleğin gücü yeterli olabilirdi. Mâturîdî, problemin çözümünde farklı müfessirlerin yorumlarını nakleder.¹²⁷ Daha sonra “Olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yok. Bilmemiz gereken tek şey âyette belirtildiği üzere meleklerin yardımının bir müjdeden ibaret olduğu ve zaferin Allah'tan olduğudur” diyerek tevakkuf eder.¹²⁸

2. Tefsiri İsrâiliyat'tan Arındırma: Kur'ân kıssalarında dile getirilmeyen tafsilata dair bilgilerin İsrâiliyat ile doldurulduğu bilinen bir gerçektir. Tevakkufun en önemli faydalarından biri, bu tür konularda tevakkuf edilmesiyle tefsire İsrâiliyatın girişine engel olunmasıdır.

Örnek 1: Mâturîdî, “*Onlar tuzaklarını kurdular*”¹²⁹ âyetinde bahsedilenin tuzakların ne olduğuyla ilgili Taberî'de (ö. 310/923) de yer alan söylemlere işaret eder. Farklı versiyonları olan bir rivâyete göre

¹²⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 1, s. 326.

¹²¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 5, s. 123.

¹²² Bakara, 2/58-59.

¹²³ Taberî, âyette geçen yerin Kudus olduğunu, söylemeleri istenen sözün, istigfar veya kelime-i tevhid olduğunu nakleder. Bkz. Taberî, c. 1, s. 712-719.

¹²⁴ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 1, s. 135-136.

¹²⁵ Âl-i İmrân, 3/124-125.

¹²⁶ Enfâl, 8/9.

¹²⁷ Ayrıca bkz. Taberî, c. 6, s. 32; c. 11, s. 54-56.

¹²⁸ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 2, s. 404-405.

¹²⁹ İbrahim, 14/46.

Nemrut iki kartal yavrusunu alıp onları iri cüsseli oluncaya kadar beslemiştir. Ardından onların ayaklarına bir sepet bağlayıp içine girmiştir. Daha sonra ucuna et bağladığı bir asayı kuşların yukarısında tutmuş, kuşlar eti almak için yükseldiklerinde de Nemrut onlarla beraber göklere uçmuştur. Öyle ki yeryüzü bir sinek kadar gözükmüş, dağlar gözden kaybolmuştur. Daha sonra ucunda et olan asayı aşağı doğru çevirmiş ve kuşlarla beraber tekrar yeryüzüne inmiştir.¹³⁰ Bu söylemler karşısında Mâturîdî, “Öyle zannediyorum ki bunların hepsi hayal. Biz âyette zikredilenden daha fazla bir şey söylemeyiz” demektedir ve tevakkuf etmektedir.¹³¹

Örnek 2: “*Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve döntüp geleceği güzel bir yer vardır*”¹³² mealindeki âyette Hz. Dâvûd’un bağışlanan günahının ne olduğuyla ilgili tefsir eserlerinde bazı rivâyetler nakledilmiştir. Bu rivâyetlere göre Hz. Dâvûd bir gününü hiç günah işlemeyen ve tamamen Allah’a kullukla geçirmek istemiş, ancak o gün evli bir kadınla imtihan edilmiştir.¹³³ Bir peygambere yakışmayan iddialar içeren ve hiçbir dayanağı olmayan bu rivâyetler karşısında Mâturîdî, “Ehl-i Te’vîl’in söylediklerinin doğruluğunu bilmiyoruz. Bunları terk etmek daha doğru ve güvenlidir” demektedir.¹³⁴

3. Kur’ân’ın İcâzına ve Hücet Oluşuna Hâlel Getirmeme: Mâturîdî’nin tevakkuf gerekçelerinden biri de âyetlerde verilen bilgilere yapılacak herhangi bir eklemenin, Kur’ân’ın icâzına hâlel getirme ihtimalidir. Şöyle ki Kur’ân’da bahsedilen kıssalar aynı zamanda Ehl-i Kitab’a karşı bir hücet olarak zikredilmiştir. Bu kıssalara Kur’ân’ın ve Rasûlullah’ın verdiği bilgiler dışında açıklama cihetinden verilecek bilgiler, yanlış çıkmaları durumunda Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğu konusunda şüphelere sebebiyet verir. Bu nedenle Mâturîdî, özellikle kıssalar konusunda Kur’ân’da zikredilen miktarla yetinilmesine ve bu bilgilere te’vîl cihetinden delilsiz hiçbir eklemeye yapılmamasına önemle dikkat çeker. Bu gibi açıklamalardansa keff/tevakkuf etmeyi daha evla görür.¹³⁵ Ayrıca onun da belirttiği gibi âyetler üzerinde bilgisizce konuşmak Allah’a sığınılması gereken bir durumdur. Zira âyetlerin delilsiz yorumlanması, Kur’ân’a yamanmış birer yalan niteliğindedir.¹³⁶

Örnek 1: Mâturîdî, Hz. Salih’in devesiyle ilgili âyetin yorumunda “Âyette olandan fazlasını söylemeyiz. Aksi halde Kur’ân’ın hücet oluşu gider ve Hz. Peygamber yalancı konumuna düşer.” demektedir.¹³⁷

Örnek 2: Hz. İbrahim kıssası içerisinde onun misafirlerine ikramından bahsedilirken “*Hemen ailesine giderek semiz bir buzağı getirmiş, onların önüne sürüp: 'Yemez misiniz?' demişti*”¹³⁸ denilmektedir. Mâturîdî bu âyetin tefsirinde Hz. İbrahim’in misafirlerinden yemek ücreti olarak Allah’ı tesbih etmelerini istediği yönündeki rivâyetleri doğru bulmaz. Zira Allah’ın Kur’ân’da bildirdiği miktara eklemeye yapıldığında eklenen bilginin yanlış olma ihtimali her zaman vardır. Böyle bir durumda ise inkâr ehli Kur’ân’a saldırılarında bu hatalı bilgiyi kullanırlar. Hz. Muhammed’in risaletini ispat için indirilmiş olan bu âyetlerin hücet oluşu yok olur. Bu sebeple bu yorumlardan sakınıp ayrıntılarda keff ve imsâk etmek daha evladır.¹³⁹

¹³⁰ Taberî, bu hikâyeleri doğru bulmamakla beraber âyette “tuzak” ifadesiyle kastedilenin müşriklerin Allah’a şirk koşmaları olduğu görüşünü benimser. Bkz. Taberî, c. 13, s. 718-726.

¹³¹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 7, s. 522-523.

¹³² Sâd, 38/24-25.

¹³³ Bkz. Taberî, c. 20, s. 64-75.

¹³⁴ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 12, s. 239.

¹³⁵ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 8, s. 350; c. 9, s. 228, 297.

¹³⁶ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 10, s. 374; c. 12, s. 178.

¹³⁷ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 10, s. 328.

¹³⁸ Zâriyât, 51/26.

¹³⁹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, c. 14, s. 143.

4. Avamın Şüphelerden Korunması: Tevakkufun bir diğer amacı, delilsiz te'vîllerin neden olacağı şüphelerin özellikle avam ve zayıf karakterli kişiler üzerinde oluşturacağı olumsuz etkileri bertaraf etmektir. Mâturîdî'ye göre böyle durumlarda keff etmek, avâmın ve dinî/ilmî konularda zayıf karakterli kimselerin oluşabilecek şüphelerden korunması açısından daha faydalıdır.¹⁴⁰

Örnek 1: “*Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rab-bimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir*”¹⁴¹ mealindeki âyette Âdemoğullarının sırtından zürriyetlerinin alınmasının ve onların kendi nefislerine şahit tutulmasının ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiği ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Başta Taberî olmak üzere rivâyeti önceleyen birçok müfessir, Allah'ın Hz. Âdem'in kıyamete kadar neslinden gelecek tüm zürriyetini sırtından küçük zerreler şeklinde çıkardığı ve onlara “Ben, sizin rabbiniz değil miyim?” hitabında bulunduğu yönünde pek çok rivâyeti nakletmektedirler. Bu rivâyetlere göre bütün insanlar “Evet, Sen bizim Rabbimizsin” cevabını vermişlerdir. Rivâyetler arasındaki farklılıklarla beraber özetle Allah, sağda bulunan ve beyaz olan zerrelerin temsil ettiği insanların cennetlik olduğunu, solda bulunan siyah zerrelerin temsil ettiği insanların da cehennemlik olduğunu bildirmiştir. Bu olayın gerçekleştiği yer ve zaman açısından da farklı söylemler bulunmaktadır. Farklı rivâyetlerde bu olayın Hz. Âdem yaratılıp ona ruh üflendikten sonra olduğu veya cennetten yeryüzüne indirildikten sonra Arafat'ta veya Hind Yarımadası'nda gerçekleştiği söylenmiştir.¹⁴² Mâturîdî bu rivâyetlerin değerlendirmesinde “Görüyoruz ki bu haberlerden keff etmek gereklidir” der. Bunun gerekçesini de, avâmın ve dinî/ilmî konularda zayıf karakterli kimselerin muhtemel şüphelerden korunması olarak gösterir.¹⁴³

Örnek 2: Mâturîdî, “*O da: Ben, onların görmediklerini gördüm. Zira o elçinin izinden bir avuç alıp onu attım. Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi, dedi*”¹⁴⁴ mealindeki âyette bahsi geçen elçinin Cebrail (a.s.) olduğu ve Cebrail'in atının ayak izinden bir avuç alındığı şeklindeki yorumları doğru bulmaz.¹⁴⁵ Zira Mâturîdî, bu konuların ancak haber ile bilinebileceğini vurgular. Herhangi bir beyân olmadan bu ve benzer şekilde yapılacak te'vîllerin ise bir çeşit yalan demek olduğunu belirtir. Ona göre bu tür konularda Hz. Peygamber'den bir açıklama gelirse bu açıklama kabul edilir, aksi durumda keff daha evladır.¹⁴⁶

SONUÇ

İmam Ebû Mansûr Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri çerçevesinde tevakkuf üzerinde yaptığımız çalışmada ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

Tevakkufu, hakkında herhangi bir şer'î delil bulunmayan veya mevcut delillerin yeterince açık olmadığı veya bu delillerin cem edilemeyecek şekilde teâruz ettiği âyetler hakkında te'vîlden kaçınmak, mevcut te'vîlleri kesin mânâ olarak görmemek şeklinde tanımlayabiliriz.

Tevakkuf, dayanağını bizzat Kur'ân'dan almaktadır.

¹⁴⁰ Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 6, s. 102.

¹⁴¹ A'raf, 7/172.

¹⁴² Taberî, 10/546-563. Ayrıca bkz. Mukâtil b. Süleyman, c. 2, s. 72-74; Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, *Tefsiru Abdurrezzak*, (thk. Mahmud Muhammed Abduh), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. 2, s. 98; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Abdusselam Abdüşşâfi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. 2, s. 474-475.

¹⁴³ Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 6, s. 101-103.

¹⁴⁴ Tâhâ, 20/96.

¹⁴⁵ Bu rivâyetler için bkz. Taberî, c. 16, s. 150.

¹⁴⁶ Bkz. Mâturîdî, *Te'vîlât*, c. 9, s. 228.

Tevakkufu Hz. Peygamber ve sahâbe uygulamalarında görmek mümkündür.

Tevakkuf hiçbir te'vilde bulunmamak demek değildir. Hatta âyetin zâhir mânâsı üzerinden bazı yanlış anlayışlara varılması söz konusuysa muhtemel anlamlar gösterilmelidir.

Tevakkuf âyetlerin şهادet yönüyle ilgilidir. Âyetler muhtemel mânâlara te'vîl edilebilir ve kendileriyle amel edilebilir.

Tevakkuf, gaybî bilgi içeren konular ile amelî konular arasında farklı uygulanır. Gaybî konularda tevakkuf, bir beyâna ulaşıncaya kadar devam eder; amelî konularda âhâd bir delile veya ihtiyata bina edilen içtihadı göre amel edilir ancak şهادet yönünde tevakkuf devam eder.

Tevakkuf edilen bilgiler, aslında kulların sorumlu olmadığı ve bilinmesine ihtiyaç duyulmayan bilgilerdir. Onlara bir ihtiyaç olsaydı mutlaka Allah veya Hz. Peygamber bu bilgiyi açıklardı.

Tevakkuf edilmeyip âyetlerin yeterli bir delil olmadan te'vîl edilmesi bir kısım sakıncaları beraberinde getirir. Mâturîdî bu şekildeki yorumları Kur'an'a yamayan yalanlar olarak niteler. Bu tür yorumlar neticesinde Kur'an'ın i'câzı ve hüccet oluşu zarar görebileceği gibi Müslüman halkın zihninde birtakım asılsız şüpheler oluşabilir. Bilimsel gelişmelere işaret ettiği düşünülen âyetlerin tefsirleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, *Tefsiru Abdurrezzak*, c. 1-3, (thk. Mahmud Muhammed Abduh, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Usûlü's-Sünne*, Dâru'l-Menâr, Suud 1411/1991.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 370/981), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, c. 1-4, Vizâretü'l-Evkâf 2. Baskı, Kuveyt 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil Hammâd (ö. 400/1009'dan önce), *es-Sihâh*, c. 1-4, (thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm ilî-Melâyin, 4. Baskı, Beyrut 1987.
- Demir, Osman, "Tevakkuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, ss. 579.
- Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit (ö. 150/767), *el-Fıkhu'l-Ekber*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Mısır ty.
- Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ (ö. 209/824 [?]), *Mecâzu'l-Kur'an*, c. 1-2, (haz. Muhammed Fuad Sezgin), Mektebetü'l-Hancı, 1954.
- Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36), *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (thk. Hüseyin Mahmud), Dâru'l-Ensâr, Kahire 1397-1977.
- Ensârî, Zekerîyya (ö. 926/1520), *el-Enîka fi Ta'rîfâtî'd-Dakîka*, (thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'l-Fikrî'l-Muâsir, Beyrut 1411/1991.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, c. 1-8, (thk. Muhammed İved), Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (ö.505/1111), *el-Mustasfa*, (thk. Muhammed Abdusselam) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Güman, Osman, "Fıkıh Usûlü Geleneğinde Farklı Bir Tavrı: Tevakkuf", *Öndokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı: 33, ss. 139-173.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb (ö. 388/998), *Meâlimu's-Sünen*, c. 1-4, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep 1932.
- İbn Âşur (ö. 1284/1868), Muhammed et-Tâhir, *Tefsiru'l-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 1-30, Dâru'l-Tunusiyye, Tunus 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelûsî (ö. 541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, c. 1-4, (thk. Abdusselam Abdüşşâfi, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. İlsâm es-Sabâbî ve 'Imâd es-Seyyid) Dâru'l-Hadis, 5. Baskı, Kahire 1997.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelûsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, c. 1-4, Mektebetü'l-Hancı, Kahire ty.
- İbn Manzûr, Muhammed (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, 3. Baskı, Beyrut 1414/1994.
- Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya (ö. 395/1004), *Mekâyisü'l-Lüğa*, c. 1-6, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, 1979.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. 1-17, (thk. Bekir Topaloğlu vdğr.), Mizan Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Kitâbü't-Tevhîd*, (çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yay., 3. Baskı, İstanbul 2014.
- Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, c. 1-4, (thk. Abdullah Mahmud Şehhâte), Dâru İhyâit-Turâs, Beyrut 1423/2003.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 1-32, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Râzî, Zeynuddin Ebû Abdullah Muhammed (ö. 666/1268'den sonra), *Muhtârü's-Sihâh*, (thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, 5. Baskı, Beyrut 1999.
- Reşid Rıza (ö. 1935), *Tefsiru'l-Menâr*, c. 12, Dâru'l-Menâr, 3. Baskı, Kahire 1947.
- Sahâvî, Şemsü'd-dîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyetü'l-Hadis li'l-İrâkî*, c. 1-4, (thk. Ali Huseyn Ali, Mektebetü's-Sünne, Mısır 2003.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]), *Usûlu Serahsî*, c. 1-2, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.
- Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdırrahîm ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), *Huccetü'l-lahî'l-Bâliğa*, c. 1-2, (thk. Seyyid Sâbık), Dâru'l-Cil, Kahire 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyî'l-Kur'an*, c. 1-26, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve İslâmiyye, Irak ty.
- Zerkeşi, Bedruddin (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmî'l-Kur'an*, c. 1-4, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire ty.